

Łukasiewicz, Juliusz

"Polska klasa robotnicza : studia historyczne", t. I-III, pod red. Stanisława Kalabińskiego, Warszawa 1970-1972 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 63/4, 736-741

1972

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

wyżej odnieść się doń z rezerwą. Podobna różnica zdań nie osłabia skądinąd pozytywnego sądu o nowej biografii Asnyka, również w partiach dotyczących się powstania styczniowego. Jest to przyjemna i pożyteczna lektura, która nie tylko popularyzuje naszą wiedzę o obozie czerwonych, ale w niektórych punktach umie tę wiedzę pogłębić i rozszerzyć.

Stefan Kieniewicz

Polska klasa robotnicza. Studia historyczne t. I—III, pod redakcją Stanisława Kalabińskiego, Instytut Historii PAN. Pracownia Dziejów Klasy Robotniczej, PWN, Warszawa 1970—1972, ss. 411, 343, 543.

Powstanie seryjnego wydawnictwa poświęconego dziejom klasy robotniczej należy przywitać z zadowoleniem. Właściwie od wielu już lat istniała nie tylko potrzeba ale także możliwość realizacji takiego zamierzenia, lecz dopiero zespół kierowany przez prof. S. Kalabińskiego postulat ten wprowadził w życie. W ciągu niespełna dwóch lat zostały opublikowane trzy tomy studiów (łącznie 1300 stron), które zawierają 39 rozpraw napisanych przez 30 autorów.

Zakres chronologiczny, terytorialny i tematyczny tych artykułów jest wystarczająco rozległy. Chronologicznie został objęty okres od 1810 do 1945 r., terytorialnie obejmuje właściwie cały obszar ziem polskich uwzględniając niektóre kierunki polskiej emigracji zarobkowej. Tematycznie artykuły dotyczą szerokiego wachlarza problemów — od ustalania liczebności proletariatu, poprzez jego strukturę i położenie do politycznej walki przeciw klasom posiadającym i aparatowi ucisku.

Większość rozpraw, 20 na 36 artykułów problemowych (757 stron, tj. blisko 63%), dotyczy okresu rozbiorowego. Szczególnie szeroko zostały uwzględnione dzieje klasy robotniczej pod zaborem rosyjskim (15 rozpraw — 608 stron). Wśród nich wyróżniają się trzy rozprawy S. Kalabińskiego dotyczące białostockiego okręgu przemysłowego oparte w przeważającej mierze na źródłach rękopiśmiennych znajdujących się w archiwach radzieckich. Szczególnie interesujący jest pierwszy z nich analizujący zatrudnienie w przemyśle włókienniczym Białostoczczyzny w latach 1810—1870 (tom I). Odtwarza on powstanie i rozwój przemysłu włókienniczego w tym okręgu ze szczególnym uwzględnieniem liczebności robotników, struktury zakładów przemysłowych pod względem liczby zatrudnionych robotników a także ich rozmieszczenia terytorialnego. Rozprawa właściwie po raz pierwszy pokazała w całej pełni nieznany dotąd obraz okręgu do 1857 r. Okazuje się, że już w latach 1815—1830 zaczął kształtować się okrąg włókiennictwa, aczkolwiek o innej niż później lokalizacji — w pld. części obwodu (pow. drohicki). Ten uprzemysławiający się rejon (Siemiatycze—Ciechanowiec) stracił na znaczeniu dopiero po zniesieniu granicy celnej. Druga rozprawa (tom II) analizuje podobne problemy w latach 1870—1914 ogarniając równocześnie cały przemysł Białostoczczyzny. Szkoda, że autor przy omawianiu rozwoju zatrudnienia dzielił zakłady według oficjalnej nomenklatury na „fabryki” i „zawody”, zamiast stałego wydzielania zakładów włókienniczych. Brakuje także krytyki źródeł statystycznych. Trzecia rozprawa (tom III) omawia materialne położenie klasy robotniczej w latach 1861—1914, w szczególności czas pracy, płace oraz walkę robotników o cele ekonomiczne. Próbując dość udanie ustalić realną wartość płacy roboczej autor jednak zbyt słabo uwypuklił znaczny jej wzrost w latach 1885—1900, kiedy wyniósł on ponad 40%. Te trzy rozprawy (łącznie 210 stron) stanowią ważki wkład do historii klasy robotniczej. Sprawiają one, że łącznie z poprzednimi pracami S. Kalabińskiego, dzieje klasy robotniczej w okręgu białostockim (do 1914 r.) są obecnie bardzo dobrze opracowane.

Drugą kompleksowo potraktowaną dziedziną w dotychczasowych tomach „Polskiej klasy robotniczej” są robotnicy górnictwa i hutnictwa w Królestwie Polskim.

Tego tematu dotyczą cztery artykuły (łącznie 190 stron). O okresie lat 1831—1864 pisze S. K o w a l s k a w dwóch artykułach omawiających zatrudnienie w górnictwie i hutnictwie rządowym. W oparciu o źródła archiwalne ujawnia ona wiele nieznanych faktów, niestety ustalenia i wnioski ogólniejsze są nieliczne. Okres 1864—1904 omawiają obszerne rozprawy E. K a c z y Ń s k i e j. Pierwsza (tom I) analizuje syntetyzująco dynamikę zatrudnienia w górnictwie, hutnictwie i przemyśle metalowym (poza Warszawą) oraz strukturę robotników pod względem płci, wieku, rodzaju zatrudnienia i rozmieszczenia terytorialnego. Szkoda jednak, że nie wykorzystano publikacji statystycznych dla okresu sprzed 1886 r. (np. „Gornyj Żurnał”). Bardzo wiele zagadnień (może za wiele) porusza druga rozprawa (tom III). Omawia on ustawodawstwo pracy, inspekcję fabryczną, regulaminy wewnętrzne, tabele kar, długość dnia roboczego, bezpieczeństwo i higienę pracy, płace robocze, zdrowotność i leczenie, oświatę i kulturę a także kształtowanie się świadomości klasowej. Interesująca jest próba obliczenia kosztu dziennej racji żywnościowej rodziny robotniczej w 1881 r. Wydaje się jednak, że taka droga jest zbyt pracochłonna dla obliczania corocznych zmian w wysokości realnej wartości płac roboczych.

K. G r o n i o w s k i (tom I) zajął się ustaleniem ogólnej liczby robotników przemysłowych w Królestwie Polskim tuż przed I wojną światową, a także ich strukturą branżową oraz rozmieszczeniem terytorialnym. Brak jednak określenia, jakie grupy proletariatu autor zalicza do robotników przemysłowych.

Inne artykuły dotyczą tylko pewnych problemów i stosunkowo krótkiego okresu czasu. J. F i j a ł e k (tom II) dokonał wielostronnej analizy zasad ochrony pracy dzieci, młodzieży i kobiet w przemyśle w Królestwie Polskim w latach 1882—1890. Przeprowadził on m.in. interesujące porównanie tych zasad we wszystkich właściwych państwach europejskich. K. Groniowski (tom III) omawia udział robotników okręgu łódzkiego w emigracji do Brazylii w 1890 r. na tle ekonomicznej sytuacji w guberni piotrkowskiej, analizuje kontrakcję rządu i rozmiary tej emigracji.

Interesujące i nie badane dotąd zagadnienia omawia A. Ż a r n o w s k a (tom II). Na podstawie danych spisu 1897 r. dotyczących robotników wykwalifikowanych zatrudnionych w przemyśle i budownictwie został zanalizowany ich status rodzinny. Ustalono trzy typy rodzin. Autorka wykazała istnienie poważnych różnic branżowych i terytorialnych. Wyróżniało się szczególnie środowisko warszawskie. W skali całego Królestwa uderza duża liczba robotników samotnych i rozłączonych z rodzinami.

Dwa artykuły dotyczą grup proletariatu nieprzemysłowego. W. Z a j a c z k o w s k a (tom III) omawia sytuację czeladników i terminatorów rzemieślniczych w Łodzi w latach czterdziestych i pięćdziesiątych XIX w. Natomiast K. Groniowski (tom III) analizuje szczegółowo położenie stałych robotników folwarcznych w świetle ankiety z końca 1911 r. przeprowadzonej przez gubernatora lubelskiego. Ustala m.in. ich liczbę, strukturę wynagrodzenia, wysokość ordynarii, wielkość działek parobczańskich. Artykuł stanowi cenny wkład do badań nad położeniem ludności bezrolnej w Królestwie Polskim w początkach XX wieku.

Również dwa artykuły są poświęcone walce klasowej proletariatu. F. T y c h (tom II) przedstawił narodziny masowego ruchu klasy robotniczej w Królestwie Polskim, tj. falę strajkową w latach 1890—1892. Na uwagę zasługuje tabelaryczne zestawienie strajków i wystąpień robotniczych w Królestwie w latach 1882—1892. A. K i a ł u ż a (tom III) przedstawił pewne fragmenty masowych wystąpień proletariatu Zagłębia Dąbrowskiego w czasie rewolucji 1905 r. — strajk powszechny w lutym 1905 r., walkę o 8-godzinny dzień pracy: falę strajków w lipcu i sierpniu 1905 r. i styczniu 1906 r.

Dziejów klasy robotniczej w zaborze pruskim dotyczą tylko cztery artykuły (98 stron). S. M i c h a ł k i e w i c z (tom III) podjął ambitną próbę wielostronnej analizy struktury klasy robotniczej na Górnym Śląsku w drugiej połowie XIX w.

Jednak próba ta rozczarowuje, tym bardziej, że Michalkiewicz jest autorem bardzo dobrego artykułu „Struktura śląskiego proletariatu przemysłowego w latach 1849—1875” („Studia i materiały z dziejów Śląska”, t. X, Wrocław 1970). Rzecz jest wyraźnie niedopracowana, zebrane materiały nie zostały dokładnie przeanalizowane. Czytelnik jest całkowicie zdezorientowany co do najbardziej podstawowych liczb. Tak np. na s. 287 czytamy, że w przemyśle górniczo-hutniczym w 1875 r. było zatrudnionych przeszło 48 tys. osób, tak też jest w tabeli 1, w tabeli 2 liczba ta wzrasta do 62 341, a na s. 297 do blisko 70 tys. Również dane co do lat 1882, 1897 i 1907 są niezgodne. Podobny chaos panuje co do ogółu zatrudnionych w przemyśle (por. s. 294, 295, 302, tabela 3). Autor w ogóle tych sprzeczności nie tłumaczy. Pociągnęło to za sobą błędy co do struktury branżowej (s. 285, 287, 297). Również tabele nie są dopracowane, nie wydzielono zatrudnionych w górnictwie, a równocześnie znajdują się rubryki całkowicie zbędne (zatrudnieni w rybołówstwie, handlu, usługach wypoczynkowych). Naturalnie obok tych braków i błędów artykuł zawiera wiele stwierdzeń i wniosków całkowicie słusznych.

Podobne problemy, acz w węższym zakresie, dotyczące Pomorza Gdańskiego omawia K. Wa j d a (tom I). Analizuje on liczebność i strukturę w przemyśle i budownictwie w latach 1882—1907. Analiza jest bez zarzutu z jednym tylko zastrzeżeniem — wszystkie liczby obejmują także rzemiosło produkcyjne. W rezultacie zostaje zamazany fakt, że właśnie w badanym okresie rozwój przemysłu na tym obszarze był szczególnie szybki. Według autora w tych latach liczba zawodowo czynnych w „przemysle” (przemysł i rzemiosło produkcyjne) wzrosła tylko o 50%, lecz był to wynik dwóch procesów: burzliwego rozwoju przemysłu i upadania rzemiosła produkcyjnego. W tym okresie liczba zatrudnionych w przemyśle (zakłady zatrudniające powyżej 5 pracowników) wzrosła blisko trzykrotnie (z 22 do 65 tys.), a w rzemiosle produkcyjnym zmniejszyła się o 10% (z 52 do 47 tys.). Nastąpiła wyraźna zmiana. W 1875 r. w zakładach zatrudniających powyżej 5 osób pracowało tylko 30% ogółu zawodowo czynnych w przemyśle i rzemiosle produkcyjnym, w 1907 r. już ponad 58%. Ten sam autor dokonał także analizy liczebności i struktury robotników rolnych w latach 1882—1907 na Pomorzu Wschodnim (tom III). Wykazał bezwzględny i względny spadek liczby robotników rolnych, przeprowadził wzorowo wszechstronną analizę ich struktury społeczno-zawodowej. Jest to bardzo dobry artykuł z udanym zastosowaniem szacunków statystycznych.

J. S z a j b e l omówił (tom III) ogólny problem nie związany bezpośrednio z klasą robotniczą, a mianowicie ruchy migracyjne ludności polskiej w latach 1892—1913 na podstawie nie opublikowanej statystyki pruskiego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Autor przeanalizował przyczyny emigracji, liczebność emigracji wywodzącej się z ziem polskich zaboru pruskiego oraz z ziem innych zaborów do ziem polskich zaboru pruskiego, a także zawodową strukturę wychodźców.

Jedyny artykuł dotyczący Galicji omawia lata 1914—1918. Jest to obszerna rozprawa (tom I) W. N a j d u s analizująca szczegółowo wpływ wojny na gospodarkę i liczebność proletariatu przemysłowego, ich położenie (szczególnie płace) oraz ruch masowy — strajki i manifestacje robotników.

Równie szeroko jak okres rozbiorowy został uwzględniony okres II Rzeczypospolitej — 12 artykułów (349 stron). Aż pięć rozpraw ogarnia swym zakresem całe terytorium ówczesnego państwa polskiego.

M. M. D r o z d o w s k i analizuje (tom III) strukturę branżową i rozmieszczenie terytorialne klasy robotniczej na podstawie spisu z 1921 r. oraz jej położenie w latach 1918—1923 na tle skutków wojny i składu społecznego Polski. Zwraca uwagę próba określenia ewolucji płac realnych i ich porównanie z poziomem płac z 1914 r. oraz do siły nabywczej płac robotników londyńskich z 1923 r. Uderza jednak sprzeczność między tabelą 18 a wnioskami zawartymi w tekście i tabelą 19. W ogóle dane zawarte w tabeli 18 budzą co najmniej niedowierzanie. W tym samym tomie

zamieszczono krótki artykuł E. Kołodzieja o ekonomicznym położeniu klasy robotniczej (właściwie proletariatu przemysłowego) w latach 1918—1920. Powtarza on w dużej mierze stwierdzenia zawarte w artykule M. M. Drozdowskiego a tylko w niewielkim stopniu przynosi rozszerzenie wiadomości tam zawartych. Natomiast wartościowe uzupełnienie do wymienionej rozprawy stanowi artykuł L. Mroczki (również tom III) o płacach roboczych w łódzkim przemyśle włókienniczym w latach 1918—1923. Szczególnie cenne jest zestawienie taryf płac dziennych włóknarzy w Polsce od 1 stycznia 1920 do 14 stycznia 1924 r. oraz comiesięcznych zmian dziennych kosztów utrzymania rodziny robotniczej od listopada 1918 r. do stycznia 1924 r. Niestety nie zostały one wykorzystane dla opracowania pełnego indeksu realnych płac robotników przemysłu włókienniczego.

Wiele interesujących stwierdzeń przynosi artykuł J. Ławnika (tom II) analizujący płace robotników przemysłowych w Warszawie w latach 1925—1929. Szczegółowa analiza dotyczy roku 1928 bądź 1929 wraz z licznymi porównaniami w zakresie branżowym i terytorialnym (m.in. w skali międzynarodowej).

Najszerzy zakres problemowy ma artykuł W. Ratyńskiego pt. „Zmiany strukturalne i położenie klasy robotniczej w Polsce w latach 1929—1935” (tom I). Autor omówił stan zatrudnienia i rozmiary bezrobocia, ruch płac nominalnych, strukturę branżową (z 1931 r. bez wykazania „zmian strukturalnych”). Żaden z licznych problemów nie został głębiej zanalizowany. Artykuł na 38 stronkach zawiera 36 tabel, głównie zaczerpniętych z „Małego Rocznika Statystycznego” oraz „Materiałów do badań nad gospodarką Polski” i robi wrażenie objaśnień do tabel, chociaż w zamierzeniu miał być ujęciem syntetycznym. Niektóre problemy sytuacji warszawskiej klasy robotniczej w latach 1932—1935 przedstawił Z. Szczygielski. W szczególności został omówiony stan z 1934 r.

Siedem artykułów przedstawia niektóre problemy z historii klasy robotniczej II Rzeczypospolitej w ograniczonym zakresie terytorialnym. Wśród nich na uwagę zasługuje szczególnie obszerna rozprawa L. Hassa dotycząca liczebności, struktury zawodowej i rozmieszczenia terytorialnego klasy robotniczej na terenie woj. warszawskiego. Artykuł jest bardzo dobrze skonstruowany i zawiera wiele cennych ustaleń. Zasadnicza analiza została dokonana w oparciu o dane spisów powszechnych. Podobne zagadnienia analizuje J. Kaja (tom I) na terenie woj. białostockiego, lecz tylko dla okresu 1929—1939. Artykuł nosi jednak charakter bardziej przekrojowy, analiza została oparta głównie o wyniki spisu 1931 r.

Problemem robotników rolnych zajmują się dwa artykuły. A. Ajnenkiel (tom I) sformułował uwagi dotyczące kształtowania się pojęcia „robotnik rolny”, liczebności tej warstwy w okresie międzywojennym oraz struktury wertykalnej i horyzontalnej robotników folwarcznych. Natomiast K. Sawicki (tom II) dokonał próby ustalenia liczebności robotników rolnych na Pomorzu Gdańskim w latach 1921—1929, ich rozmieszczenia terytorialnego oraz problemów związanych z ich zatrudnianiem. Krótki artykuł o udziale proletariatu miejskiego w emigracji zarobkowej z Polski w latach 1926—1938 napisała H. Janowska. Niestety rażą braki analizy danych. Nie wyróżniono emigracji stałej i sezonowej (w tej ostatniej udział proletariatu miejskiego wynosił 1%, a w stałej 45%), europejskiej i pozaeuropejskiej.

Jedynym artykułem dotyczącym robotników polskich poza granicami państwa polskiego jest gruntowna rozprawa J. Chlebowczyka (tom II) dotycząca polskiego środowiska robotniczego Zaolzia (i nie tylko robotniczego) na tle struktury narodowościowej i socjalno-zawodowej ludności regionu w latach 1921—1930. Zanalizowane zostało również rozmieszczenie terytorialne proletariatu.

Cztery artykuły dotyczą okresu okupacji. Wszystkie one mają stosunkowo wąski zakres. Rozprawa H. Szurgacza (tom II) jest próbą analizy hitlerowskiego „prawa pracy” dla Polaków na terenie Generalnego Gubernatorstwa. Omówiono m.in. nowy ustrój pracy, instytucję pracy obowiązkowej a częściowo także system wyna-

gradzania za pracę. S. Meducki (tom III) przedstawił produkcję i stan zatrudnienia w zakładach zbrojeniowych dystryktu radomskiego w latach okupacji wykorzystując raporty i opracowania wywiadu przemysłowego AK. Szczególnie obfite informacje dotyczą 1940 r. Dwa artykuły dotyczą sytuacji robotników w dwóch wielkich zakładach przemysłowych. S. Drożdżewski analizuje położenie robotników Żyrardowskich Zakładów Lniarskich na podstawie akt archiwalnych fabryki (listy płac i zarobków). Zostały zebrane bogate materiały, chociaż nie zawsze dopracowane. T. Bojanowski natomiast przedstawia sytuację robotników w b. fabryce I. K. Poznańskiego w Łodzi. Temat tego artykułu jest szerszy niż poprzedniego, jednak zakres informacji o płacach i warunkach pracy jest węższy (głównie lata 1940—1941, chociaż dobrze zanalizowane).

Trzy artykuły noszą całkowicie odmienny charakter. W. Najdus (tom III) analizuje gruntownie źródła statystyczne do dziejów klasy robotniczej od pierwszej połowy XIX w. poczynając. Dwa następne stanowią przeglądy badań. K. Murzynowska (tom I) omawia prace dotyczące wychodźców polskich w Niemczech zatrudnionych w przemyśle i rzemiośle w szczególności w Zagłębiu Ruhry. Obszerna, chociaż całkowicie syntetyczna rozprawa S. Michalkiewicza (tom I) omawia stan i potrzeby badań nad dziejami klasy robotniczej na Śląsku w XIX i XX w. (do 1945 r.). Szczególnie dokładnie został zanalizowany dorobek historiografii w Polsce Ludowej. Stan badań autor omówił w trzech okresach chronologicznych. Podsumowanie analizy stanowi ściśle określenie postulatów badawczych.

Taką jest zawartość trzech tomów studiów historycznych „Polska klasa robotnicza”. Mimo sformułowanych wyżej kilkunastu krytycznych uwag do poszczególnych artykułów ogólne wrażenie o poziomie całości jest bardzo pozytywne. Przyнося one bogaty zasób nieznanego materiału faktograficznego, wiele szczegółowych ustaleń i celnych wniosków, wzbogacając znacznie naszą wiedzę o dziejach klasy robotniczej na ziemiach polskich. Zdecydowaną większość artykułów cechuje wysoki poziom naukowy i duża wartość poznawcza. Trochę niepokojący jest fakt różnicy w bazie źródłowej artykułów dotyczących okresu międzywojennego w porównaniu z artykułami omawiającymi inne okresy. Na 12 artykułów tylko w czterech i to w niewielkim stopniu wykorzystano źródła archiwalne, gdy na 24 artykuły dotyczące innych okresów tylko w jednym nie korzystano ze źródeł rękopiśmiennych. Znane jest bogactwo źródeł drukowanych publikowanych w latach międzywojennych, lecz dalsze wzbogacenie wiedzy o tym okresie, który jest już niezłe znany, może nastąpić m.in. w wyniku sięgnięcia do źródeł archiwalnych.

Głównym celem wydawnictwa sformułowanym we wstępie do omawianych tomów jest przygotowanie syntezy dziejów klasy robotniczej w Polsce w XIX i XX w. Takie ujęcie celu nakłada na redakcję specjalne i odpowiedzialne zadania. Pierwszym z nich jest w miarę możliwości równomierne uwzględnienie wszystkich zagadnień tak pod względem tematycznym, jak chronologicznym i terytorialnym, naturalnie przy uwzględnieniu stanu dotychczasowych badań. Z tego punktu widzenia nasuwa się kilka uwag. Znaczna większość rozpraw poświęcona została zagadnieniom liczebności, struktury i położenia klasy robotniczej. Inne problemy nie znalazły na razie odpowiedniego uwzględnienia, m.in. rozwój świadomości społecznej, narodowej i politycznej klasy robotniczej wraz z odbiciem tych procesów w działaniu, stosunki rodzinne, obyczajowość, oświata, kultura. Wydaje się, że dotychczasowa treść tomów jest w pewnym stopniu zamierzona i uzasadniona. Stanowi ona pierwszy, niezbędny etap badań, po którym nastąpi rozszerzenie tematyki badań i publikacji. Natomiast niezbyt zrozumiały jest chronologiczny a szczególnie terytorialny układ artykułów. Zwraca uwagę niewielka liczba artykułów o okresie sprzed 1870 r. Jest ich zaledwie cztery (126 stron) a konieczność opracowania syntezy tego okresu jest przecież zadaniem najpilniejszym, przy znanych trudnościach jej opracowania. Nierównomierność układu terytorialnego jest

najbardziej uderzająca. Dziwić musi tylko jeden artykuł dotyczący Śląska, też tylko jeden terenów Galicji. Wszystkie artykuły omawiające okres do 1870 r. dotyczą zaboru rosyjskiego. W całym okresie do 1918 r. na zabór rosyjski przypada 75% artykułów i 80% stron dotyczących tego okresu. Przy omawianiu lat 1918—1945 sytuacja jest podobna — z 10 artykułów o określonym zakresie terytorialnym tylko dwa wykraczają poza tereny b. zaboru rosyjskiego. Możemy mieć nadzieję, że następne tomy wyrównają te dysproporcje.

Taki stan nakłada równocześnie na redakcję trudne zadania: selekcjonowania artykułów w większym niż dotychczas stopniu, co więcej — inicjowania i ukierunkowywania badań. Postulat taki staje się jeszcze bardziej oczywisty z punktu widzenia przygotowań do syntezy. Z jednej strony są to pewne preferencje badań merytorycznych. Wydaje się jak najbardziej celowe — jak to postuluje S. Michalkiewicz — „wytypowanie i opracowanie takich problemów i ciągów syntetycznych, które umożliwiłyby porównywanie osiągniętych wyników w całym omawianym okresie, a więc przynajmniej od połowy XIX w. do 1945 r.” Brak nam np. jakichkolwiek ciągów płac nominalnych i realnych. Jest także konieczne przystąpienie do badań porównawczych, w szczególności integrujących w okresie zaborów całość ziem polskich.

Z drugiej strony przed opracowaniem syntezy celowa jest publikacja dodatkowych dwóch typów artykułów. Po pierwsze, dobrze byłoby uświadomić sobie dotychczasowy stan badań, jak to zrobił w stosunku do Śląska S. Michalkiewicz. Po drugie, pożyteczne byłyby artykuły dyskusyjne na temat koncepcji i kształtu przyszłej syntezy, konspektu problematyki badawczej, a nawet zakresu pojęcia „klasa robotnicza” w odniesieniu do syntezy itp.

Przedstawiłem wiele postulatów pod adresem redakcji, lecz w pełni zdaję sobie sprawę z olbrzymich trudności przy ich realizacji. Myślę, że redakcja już wcześniej uświadomiła sobie swoje zadania. Nie trzeba przy tym zapominać, że omawiana seria nie ma wyłączności w zakresie publikacji dotyczących polskiej klasy robotniczej a Pracownia Dziejów Klasy Robotniczej IH PAN nie jest monopolistą w tym zakresie badań. Przyszła synteza będzie na pewno dziełem, przy opracowaniu którego weźmie udział wiele ośrodków historycznych w Polsce. Najważniejszy jest fakt, że redakcja i kierownictwo Pracowni podjęły szeroki plan pobudzenia badań nad dziejami klasy robotniczej w Polsce — plan, który niewątpliwie przyniesie pożyteczne owoce.

Głównym członem realizacji tego planu pozostaną tomy „Polskiej klasy robotniczej”. Niezależnie od głównego zadania, któremu obecnie służą, stanowią one wartość samoistną i zapewne tomy tej serii ukazywać się będą również po opublikowaniu syntezy dziejów klasy robotniczej w Polsce. Dobra robota została już zapoczątkowana i to jest najważniejsze. We wstępie S. Kalabiński pisze: „Badania te podporządkowane być powinny jednemu podstawowemu założeniu: aby zrozumienie miejsca klasy robotniczej w dziejach społecznych Polski stało się integralną częścią spojrzenia na polski proces historyczny w ostatnim stuleciu — aż po dzień dzisiejszy”. I to założenie było konsekwentnie w omawianych tomach realizowane.

Juliusz Łukasiewicz

Ja. S. Chonigsmann, *Pronyknennja inozemnoho kapitalu w ekonomiku Zachidnoj Ukrainy w epochu imperializmu (do 1918 r.)*, Wydawnictwo Lwiewskoho Uniwersytetu, Lwów 1971, s. 253, 1 nłb.

Recenzowana praca poświęcona jest mało dotąd zbadanej problematyce działalności kapitałów obcych w północno-wschodnich regionach monarchii habsburskiej (Galicja Wschodnia, Bukowina i Ukraina Zakarpacka) pod koniec XIX i na